

**AZ ÖREGSÉG METAFORÁI 20. SZÁZADI MAGYAR KÖLTŐK
CSALÁDVERSEIBEN ÉS MÁS, IDŐSKORI TEMATIKÁJÚ MŰVEIBEN**

**THE METAPHORS OF OLD AGE – IN THE WORKS
OF HUNGARIAN POETS IN THEIR FAMILY POEMS
AND OTHER POEMS ABOUT OLD AGE**

BODNÁR ILDIKÓ¹

*Távoznak a szemből
az utazások vakfoltjai.
Mállnak az arcraól
az évek cserepei...*

*Villámütött fa
ős méltósága
ágaktól
gyökerekig.*

Weöres Sándor:
A lassan kész

Absztrakt: A modern magyar költészet 24 képviselőjétől válogatott, nagyjából félszáz időskori tematikájú versben vizsgálom részben a metaforák, részben pedig a hasonlatok megjelenését, bemutatva a bennük előforduló képi elem fő változatait. A versek első csoportjában a képi elem az évszakok közül az ős és a tél, a természeti tájnak hozzájuk kapcsolódó változásaival, a tárgyi elem pedig az öregség. (Az öregedés, az öregség a természet metaforáival bemutatva.) A versek másik csoportjában konkrétan az idősödő emberi archoz, az öszülő hajhoz, a fáradt fényű szemekhez kapcsolódnak a bemutatott metaforák.

Kulcsszavak: *önéletrajzi vonatkozások jelenléte, illetve hiánya az öregség-versekben; a 20. századi irodalomtudomány metaforaelméletei; az őszbe forduló természetre utaló metaforák gyakorisága; az öszülő haj és a ráncos kéz kiemelt jelenléte az öregek művészi ábrázolásában*

Abstract: The paper investigates the appearance of both metaphors and similes in approximately fifty poems about old age in modern Hungarian poetry, presenting the major versions of the image element in them. In the first group of poems, the image element is winter or

¹ BODNÁR ILDIKÓ
nyugalmazott egyetemi docens
Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet
Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
ildikobodnar@gmail.com

autumn among the seasons together with all the related changes of the natural landscape while the subject element is old age itself. (Ageing and old age are presented with the metaphors of nature.) In another group of poems, the metaphors investigated are specifically related to the aging human face, grizzled hair and the tired eyes.

Keywords: *presence or lack of autobiographical elements in the poems about old age, theories of metaphor in 20th century literary science, frequency of metaphors referring to nature in transition to autumn, the marked presence of grizzled hair and wrinkled face in the artistic representation of old people*

BEVEZETÉS

Az öregség bemutatása az ókortól kezdve a leggyakoribb költői témák egyike, az alkotók sokszor írtak az idős, éltes vagy élemedett korú, korosodó vagy már koros, sőt hajlott korú emberről, az öregedésről vagy éppen a vénülésről, illetve – kissé emelkedettebben talán – az aggastyánná válás folyamatáról. A magyar költészet elmúlt évszázadaiban is számos ilyen témájú vers született. A jelen dolgozat példanyagát azonban tudatosan 20. és 21. századi (sokszor kortárs) magyar költők verseiből válogattam, azt illusztrálándó, hogy a modern költészet is mennyire közérthetően, valamennyiünk számára átélhető módon beszél az öregkorról.

1. AZ ÖREGSÉG-VERSEK HÁROM CSOPORTJA

A művek **első csoportjában** a költők a **saját öregedésüket** szemlélték, majd mutatják be emlékezetesen – teljesen függetlenül attól, hogy maguk valójában milyen életkorúak. A 79 éves korában elhunyt **Füst Milán** *Öregség* című ódája 1953-ból az akkortájt éppen öregedésnek induló, 65 éves költő „panasza”. Az igazán rövid életű **Ady Endre** (41 évet élt) 35 éves önmagáról írja a „*Már vénülő kezemmel...*” sorait. **Áprily Lajos** ötven évesen pillant vissza az elsuhant évekre, elmúlt fiatalságára.

Az alkotások **második nagy csoportjában a családtagok**, főleg az édesanyák és nagymamák, s mellettük természetesen az édesapák, nagyapák válnak a műalkotások címszereplőivé. Ilyen versekkel sok költői életműben találkozunk, egyetlen példaként **Kosztolányit** említem, akinek a verseiben mind nagyszülei, mind szülei felbukkannak. Bemutatásuk jellemzője számos esetben az, hogy milyen nyomot hagyott rajtuk az idő, hogyan változott meg a hajuk, a szemük, az arcuk, a kezeik, a testtartásuk, hogy csak néhányat említek a külső változások hordozói közül. Így kapcsolódik össze a családi versek és az időskor tematikája. És igen sokatmondó az is, amikor a családversben az öszülő költő szól öszülő feleségéhez.

Sokszor csupán **véletlenül megpillantott személyek**, nénik, bácsik, parasztanyókák jelennek meg az öregséget ábrázoló, időskori tematikájú versek **harmadik csoportjában**. Példákkal is illusztrálva: A 75 évesen elhunyt **Weöres Sándor** egyik legkorábbi, 15 éves kori verse az *Öregek* című vers, amelyre Kodály Zoltán figyel fel és zenésíti meg, a vers első olvasásakor fel sem tételezve, hogy egy kamaszkorú fiatal írta a sorokat. A vers ezzel a hasonlattal és metaforával mutatja be az öregeket:

*Oly árvák ők mind, az öregek...
úgy állnak búsan, csüggeteg,
mint hervadt őszi levelek
a sárga porban.*

.....
*hetven nehéz év a békó karjukon
hetven év büne, baja, bánata*

A csupán 35 évet élt **Radnóti Miklós** költészetében öregség címmel nincsen vers, az *A la recherche* soraiban a háború borzalmaihoz kapcsolódik a fiatalság elmúlásának, a természetellenesen gyors öregedésnek az élménye:

*szálltak a gyors behívók ...
és szaporodtak a ráncok a szépmosolyú fiatal nők
ajka körül s szeme alján*

És akinek szintén csak igen rövid élet, 32 év adatott, **József Attila** szintén diákkorában, *Parasztanyóka* című versében teremt felejthetetlen metaforákat az öregségről:

*Fogatlan szája bús sóhajüreg,
oly csöndes néni és olyan öreg...
Gyér ősz haja szárad csontos csöpp fején,
öreg királynő bú-trón tetején...*

2. A KÉPI ESZKÖZÖK JELENLÉTE AZ ÖREGSÉG-VERSEKBEN

2.1. A metaforák és a hasonlatok

A költői nyelv legfontosabb jellemzőjeként sokan a képeket, a képes beszédet említik. A költői képek fontosabbak, mint a rímek, mint a gondolatpárhuzamok vagy a hangnem poétikus volta. Hiszen rím nélküli verseket minden korból jócskán ismerünk; a párhuzamos szerkezetek a versek egyes csoportjaiban vannak csak jelen, s a hangnem, pl. a szókincs „költői” volta éppen a modern költészetet aligha jellemzi. A képek közül is kiemelkedik a metafora, amelyet gyakran összevont hasonlatként emlegetnek, s valóban közel áll a hasonlathoz, lévén a metaforák zöme valamilyen hasonlóságon alapul. A metafora eredetileg egyébként *átvitelt* jelent. **Paul Ricoeur** *Az élő metafora* című, a metaforaelméleteket (pl. hasonlatelmélet, helyettesítésméletek, interakció-elmélet, izotópia-elmélet stb.) áttekintő könyvében sokféle metafora-megközelítést mutat be. Az egyik megfogalmazása szerint: „A metafora két különböző dolog egyszerre aktívnak mutatózó gondolatát tartja össze egy olyan szón vagy kifejezésen belül, amelyek jelentése ezek interakciójából következik... A metaforában szereplő két gondolat egyenlőtlennek mutatkozik annyiban, hogy az egyiket valamiképpen a másik jellegzetességeivel írjuk le.” (RICOEUR 2006: 122–123) A kognitív metaforaelmélet pedig a metaforák forrás- és céltartományát vizsgálja, erről részletesebben ld. **Kövecses Zoltán** írásait (KÖVECSES in PLÉH – GYÖRY1998; KÖVECSES 2004).

Az alábbi sorok költői erejét ugyancsak nem a benne szereplő rímek (nincsenek is benne), vagy a különleges szavak alkotják, hanem – az egyértelműen hétköznapi szókincset felhasználva – kizárólag a képek, a képes beszéd.

*nevetésed az elcsorbult poharak
tompá koccanása,
és kopognak szavaid,
mint kenyérkosárban a megszáradt morzsák.*

A képek közül a második a *mint* szócskáról jól felismerhető hasonlat: *kopognak szavaid, mint ... megszáradt morzsák*; az első pedig metafora, amely szintén hasonlatot rejt, kiegészíthetnénk így: **nevetésed olyan, mint... az elcsorbult poharak tompa koccanása*. Csak éppen az *olyan, mint* hasonlító elemnek az elhagyása miatt is érezzük igen tömörnek a képet, amelyik, mint minden metafora, igen egyéni látásmódot tükröz. A fáradtságot és – bátran mondhatjuk – az öregséget nemcsak a magyar, hanem az egész világirodalomban is egyedül csak **Pinczési Judit** fejezte ki ilyen módon *Többet nem ígértem* című versében. Szólhatna a vers egy valóban idős matrónáról, de ezek a sorok itt egy fiatalon, 35 évesen elhunyt költőnő utolsó verseinek egyikeből valók, amelyben az alkotó egyfajta önarcképet nyújt. A betegségtudat és a halál közelségének az élménye az öregség-versekre emlékeztető, vagyis az öregséget asszociáló képek megjelenését eredményezi.

Hosszan lehetne még elemezni ezeket a szomorúságot sugalló sorokat, de most csupán a metaforára vessünk még egy pillantást. Ez ún. *teljes metafora*, benne van a *tárgyi elem*, azaz az azonosított: *nevetésed*, és a *képi elem*, azaz az azonosító, amely itt nem valódi, hanem sokkal inkább hangulati hasonlóságon alapszik: *az elcsorbult poharak tompa koccanása*. Ez jellegzetes, jelzőkkel kibővített főnévi metafora, amelynek minden eleme alapvetően fontos, nem elég azt mondani, hogy **nevetésed koccanás*, hanem a birtokos és a tulajdonságjelzők is szerves részei a képnek: *nevetésed az elcsorbult poharak tompa koccanása*. (Az első sorpárt olvasva felöltik bennünk, hogy a nevetés egyik formája a *kacagás* akár önfeledt vidámságot is jelenthet, ünnepélyes alkalmakkor *koccintunk*, az üvegek *összekoccanása* sem szomorú önmagában, ám éppen a jelzők miatt: *elcsorbult* és *tompá* – egészen más, elkomoruló hangulatot sugároz a *koccanás* szó. Hasonló a második sorpárban szereplő állítmány és melléknévi igenévi jelző hatása is: *kopognak szavaid; megszáradt morzsák*.)

A következőkben az öregség metaforáinak többségénél nem utalok külön a metafora fajtájára (sokszor nem főnévi, hanem megszemélyesítést is hordozó igei, vagy éppen színesztéziába hajló, az érzékterületek összefonódását kifejező melléknévi metafora jelenik meg a sorokban), sem pedig a tárgyi, illetve a képi elemre, hanem mindezeket – az idézetek alapján – a dolgozat végén található összefoglaló táblázatban mutatom be.

A hasonlat valamivel kevésbé tömör, mint a metafora, s jól fel is ismerhető akár a *mint* hasonlító kötőszóról, akár a *-ként* ragról; poétikai jelentőségét azonban semmiképpen nem kell alábecsülni. Nem is minden stilisztika tartja a képek között számba veendőnek, hanem az alakzatok egyik fajtájának, gondolatalakzatnak

tekintik (SZATHMÁRI 2008: 267). De hallgassunk mi **Zalabai Zsigmondra**, aki így fogalmaz: „metafora és hasonlat együvé-, illetőleg külön tartozásának kérdésében azokhoz csatlakozunk tehát, akik – összhangban a szemantikai szempontokat érvényesítő korszerű poétika gyakorlatával – a kettő között nem vonnak határvonalat... és helyettük az összefoglaló »image« (= kép) megnevezést javasolják...” (ZALABAI 1981: 150–151). Az alábbi összefoglaló táblázat a hasonlatok és a metaforák hasonló, illetve eltérő elemeit egyaránt tartalmazza:

Hasonlatok (hasonlítás):

1. elem: a tárgyi elem (hasonlított)
2. elem: a képi elem (hasonlító)
3. elem: kötőszó: **mint**
4. elem: a hasonlítás alapja, az ún. „láthatatlan összetevő”, a tertium comparationis

Metaforák (azonosítás):

1. elem: a tárgyi elem (azonosított)
2. elem: a képi elem (azonosító)
- (nincs ilyen elem)
4. elem: az azonosítás alapja, az ún. „láthatatlan összetevő”, a tertium comparationis

2.2. Rövid kitekintés a metonímiára

Bár ritkábban, de élnek a költők a metafora mellett egy további költői eszközzel, a metonímiával is, melyben a kapcsolat nem a hasonlóságon, hanem térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen, ok-okozati összefüggésen alapul. A képiség a metonímiákban – bár nem olyan erőteljesen, mint a metaforákban és a hasonlatokban –, de szintén jelen van. A két eszköz különbségeit szemléletesen mutatja be Jakobson tanulmánya, melynek sémáját Ricoeur idézi említett művében (RICOEUR 2006: 264):

Folyamat	Művelet	Kapcsolat	Tengely	Terület	Nyelvi tényező
Metafora	Szelekció	Hasonlóság	Helyettesítés	Szemantika	Kód (benne a jelentés)
Metonímia	Kombináció	Érintkezés	Láncolat	Szintaxis	Üzenet (kontextuális jelentés)

(Kiemelés tőlem. B. I.)

Metonímia lehet például Zelk Zoltán versében az egyébként metaforaként megjelenő *hajóroncs* (*süllyedő hajó* = *elmúló ifjúság*) helyett álló, a hajónak csak az anyagára utaló *deszkaroncs*.

*Az félje az öregkort,
ki ifjúnak is gyáva
ki rémulten fogódzik
süllyedő ifjúsága
deszkaroncsába...*

Zelk Zoltán: Szép öregség dicsérete

A kutatók a későbbiekben a két eszköz eltéréseit az izotópia fogalmának bekapcsolásával egészítik ki, mint teszi azt Greimas és Le Guern. „...A metonímiát létrehozó lexemával kapcsolatban általában nem érzékeljük, hogy idegen lenne az izotópia számára. A metafora viszont – feltéve, hogy élő és képalkotó metaforáról van szó – azonnal idegennek tűnik az őt tartalmazó szöveg izotópiájával szemben” (idézi RICOEUR 2006: 270). Az előbbi kép metonímiájának elemei (*süllyedő hajó*=*deszkaroncs*) összekapcsolhatók, míg a metaforái (*süllyedő hajó* = *elmúló ifjúság*; illetve az ifjúkor *végleges elmúlása* = a *tengerbe elsüllyedés*) nem, vagyis megtörik az izotopikus folytonosság. A stilisztikai izotópia-fogalomról ld. még Kemény Gábor tanulmánykötetét (KEMÉNY 2002: 36–39).

Amellett, hogy éppen a metaforák és a hasonlatok gazdag tárházának köszönhetően számos alkotásban esztétikai élménnyé átlényegítve ismerjük meg az életnek ezt a harmadik, sokszor a kiteljesedést, máskor pedig a testi, s olykor a szellemi hanyatlás jeleit is felvonultató is szakaszát, másutt az állapot szinte orvosi pontosságú leírását olvashatjuk, minden különleges képi eszköz nélkül. A valóban nagy költő azonban így is képes katarzist kiváltani:

*A férfi félig béna a nő nagyothall
Nem tudod hol a mixtúra
Hogyhogy nincs szóda
...
Szegény, szegény kis öregek
Nevetségesek és sírni valók
De ha egymásra néznek, megszépülnek*

olvassuk **Orbán Ottó** *Egy szép ezüstfejűhöz* című versének soraiban „Orpheusz úrról és ősz feleségéről”.

3. AZ ÖREGEDÉS - AZ ÉVSZAKOK ÉS A TERMÉSZET METAFORÁIVAL ELBESZÉLVE

Az öregedés-öregség metaforáinak egy része a természetet idézi, ám a természet képeit is át- meg átjárják az életkorokra utaló metaforák. Igen szép természetmetaforát olvashatunk **Áprily Lajos** *Túl ötven erdőn* című versében, az azonosítás főnévi metaforák révén valósul meg:

*Fogy az ösvény, fogy a napfény,
hideg árnyék hull a hegyre.
Áll mögöttem ötven erdő,
ötven évem rengetegje.*

A versben a természeti táj és az életszakaszok végig párhuzamosan mutatkoznak, a tájleírást részletezi ugyan a költő, de olvasói értik: a rengetegben szerzett sebek az életben szerzett bántódások, amelyek nem elsősorban a felszínen, a kéz- és lábfejen jelentkeznek. Érdekes a képben az emberi vér és a vérszínű avar képének „egybejátszatása”:

Seb a szívem, seb az arcom,
vadtövistől vér az ingem...
Sűrűségét átfutottam,
avarának vért is adtam...

Ugyancsak Áprily Lajos *Az öregség árnyékában* című alkotásában „egy titkos véső” munkálkodását fedezi fel arcvonásának alakulásában, a verskezdő metafora viszont a természetre utal vissza:

Deresedem s apad a testem,
fogy a szó, szerelem, harag.
Egy titkos véső egy szilánknyit
belőlem minden nap farag...

A második versszakot indító hasonlat azonban a művészetek körében marad:

Vonásaim, mint régi rézkarc
szigorú rajza, élesek...

Sík Sándor *Az ősz dicsérete* sem csupán a harmadik évszak himnikus dicsérete, ennél sokkal több: az évszakok képeivel beszél az emberi élet korszakairól:

Ó emberélet édességes ősze,
Te vagy az összhang és az árnyalat.
A tavasz benned fanyarát legyőzte,
Erdőtüzeket, aszályt a nyarak.
Magára ismer benned mind a kettő
S te mind a kettőt áldod, érleled.

A természeti kép, az évszakok „felborult sorrendű” emlegetése pedig már **az emberi élet végességére** utal **Petri György** *Amíg lehet* című alkotásában, az öregedő, öszülő költőt kettős metaforikus kép mutatja be:

bár, persze tudjuk mi is pontosan,
*hogy **ami jön, az tél,** nem a tavasz,*
hogy most már minden utoljára van,
*hogy az **öregség tele** behavaz.*

A gyönyörű igei metafora (voltaképpen: megszemélyesítés) több asszociációt is elindít, a hófehérsége miatt például a hajszín fehérré válásáról. A tél témakör talán legszebb darabja **Babits Mihály** *Ősz és tavasz között* című költeménye:

*Csak az **én telem** nem ily mulandó.*
*Csak az **én halálom** nem halandó...*
Lombom, ami lehullt, sose hajt ki...

A fametaphora **Keresztúri Dezső** *Keserédes* című költeményében utal az idős generációra, ám egyúttal a favágót is felidézi:

*Magánosan állunk:
vén fák: kivágták társainkat...
... Pedig dús
lombunkban erdők zúgása felel még
a hívó szélnek...*

Pákozdy Ferencnél, *Gyümölcsös ős* című versében az alábbi módon kapcsolódik össze a természet ősze-tele és az alkotó életkora; a főnévi metaforát egy érdekes hasonlat kíséri, melyben az avaron fekvő, lehullott *falevél* vörössége felidézi régi korok pecséttel ellátott leveleit:

*A dér ezüstje hajamon,
tudtam, a tél köszönt be menten.
Ím, rőt levél az avaron,
mint pecsét a pergamenten.*

Végül nézzük **Kiss Benedek** *Magasztaló ének* című versének természetire utaló metaforáit, amelyek kevésbé utalnak az elmúlásra, jobban az idős kor őszhöz hasonló gazdagságára:

*minden sóhajtásod az érett
őszibarack kesernyés ízével leng át,
közelséged hegyi havazás ózonja...*

4. ÖREGSÉG-METAFORÁK AZ EMBERI TESTHEZ KÖTŐDŐEN

4.1. A haj

Az utóbbi néhány idézet metaforái a természet mellett a verselő embert is elének állítják, éspedig nagyon hasonló módon a haj **őszülését** emelve ki a testi változások közül: „az öregség tele behavaz”, illetve „a dér ezüstje hajamon” sorokban. Az öregség-metaforák igen nagy része számos más alkotásban is **az emberi testhez kötődik**, érdemes tehát változó énünkre egy-két pillantást vetni, költőink szemével. Míg az előző fejezetben a *metaforák képi elemére* fordítottunk nagy figyelmet, a következőkben a *tárgyi elemek alapján* végezzük a csoportosítást. A képi elemek egy része megegyezik a korábbi versekével, azaz a természetet idézi, de megjelennek egészen új és váratlan asszociációkról tanúskodó képek is. Az emberi test és részei tehát a következő metaforák **tárgyi elemét** képviselik; az egyik leggyakoribb tárgyi elem a **haj**. Ennek színeváltozása (esetleg hiánya) fog megjelenni a versekben, leginkább melléknévi metaforák formájában. A közismertebb deresedő fej, ezüstös haj és mások mellett például olyan metaforák is születnek, mint **Petróczi Éva** *Hajam* című önarcképében

*Hajam holdfényszilánkos
Őszül.*

De előfordul itt igei metafora, megszemélyesítés (a már idézett „az öregség tele behavaz” képben) és főnévi metafora, azonosítás formájában, olykor akár egy elemű (egyszerű) metaforaként, ahogyan **Várnai Zseni**: *Öreg nő sóhajt* című versének egyik versszakában olvashatjuk, ahol a metaforikus képeket egy hasonlat vezeti be:

*Mint a felhőkbe nyúló hegytetőkön,
fejemen, im, örökös hó ragyog,
így hordozom ezüstös koronámat,
és hófehéren újra szép vagyok.*

4.2. A ráncok

Az arcon, a homlokon és a kezeken a ráncok megjelenése igen egyértelműen árulkodik valakinek a koráról, s ehhez sokféleképpen lehet viszonyulni. Egyik legérdekesebb az a megközelítés, amellyel a már idézett **Orbán Ottónál** találkozunk. Ő írja *Öreg szerelmesek* című versében, ahol a ráncok – legalábbis álmainkban – akár el is tüntethetők:

*Kispárnánkat a fejünk alá gyűrve lassan süllyedünk.
De ha gyülemelő ráncaink harisnyaálarcát lehúznánk,
előragyogna mögüle az ifjú koponya...*

Illyés Gyula és **Pilinszky János** egyaránt felejthetetlen képekkel szólnak a ráncokról, Illyésnél a *Kapcsok* című versben a ráncok mellett az őszülő haj is megjelenik:

*...futnak arcomon, arcodon a ráncok
s majd fonalai őszülő hajaknak
tanítják, mi az összetartozás...*

Az *Apokrif* befejezésében pedig nem is futnak, hanem könnyekként folynak a ráncok és az őket érzékeltető mélyen üres árkok:

*És könny helyett az arcokon a ráncok,
csorog alá, csorog az üres árok.*

Utassy József *Az öregség előszava* című versének szereplői így jelennek meg:

*Ráncok, homlokom gondolatjelei -
redők, táncotok a tűnődés tengertánca,
vigasztaljátok a maga elé meredőt,
ráncok, rovátkák, redők,
nagy szemem égalját övezők,
szarkalábaktól kékellő mezők...*

4.3. A szemek

A szemek megjelenítése – mindössze egyetlen, anaforikusan ismétlődő jelzős szerkezetet alkalmazva – talán **Adynál** a legszebb; a kéz megfogásának gesztusa mellett a másik szemének „örzése” teszi még feledhetetlenebbé a sorokat:

*Már vénülő kezemmel
Fogom meg a kezedet,
Már vénülő szememmel
Őrizem a szemedet.*

Vas István *Mikor a rózsák nyílni kezdtek* versének soraiban pedig a következő szem-metaforát olvassuk:

*Sok hajszálad lett ősz abban az évben...
Szemedbe, a töretlen csodájú, vad tükörbe
Tört fényeket rejtett a rémület...*

4.4. A beteg test

Babits Mihály nem is egy versében – súlyos betegsége és műtétei következtében – a testi fájdalom bemutatásának igen nagy szerep jut. Megszólal ez többek között az *Egy verses levélre* soraiban, vagy a *Balázsolás* című, imára emlékeztető darabban:

*Ha látnál, hogy fetrengek itt
már csak a testben élve, már csak
egy nyaláb testi fájdalom.*

Illetve:

*Mert orv betegség öldös íme engemet
és fajtogatja torkomat,
gégém szűkül, levegőm egyre fogy, tüdőm
zihál, s mint aki hegyre hág...
kifulva, akként élek én.*

Ugyancsak a testi fájdalmat szólaltatják meg a következő sorok **Utassy József** *Megfáradt fák alatt* című verséből:

*érszűkületes lábam meg-megállít
lükten a fájdalom csillaga bennem.*

5. METAFORÁK ÉS HASONLATOK A CSALÁDTAGOKAT MEGJELENÍTŐ KÖLTEMÉNYEKBŐL

A családtagokról, szülőkről, nagyszülőkről szóló versek szintén gazdag hagyománnyal rendelkeznek az irodalomban, a 19. század magyar irodalmában is szép számmal találunk ilyen verseket. De a családi lírához tartozó költemények nem hiányoznak a kortárs alkotók életművéből sem. Csak a legismertebbeket említve lehetne idézni **József**

Attilának a mamáról szóló, **Kosztolányinak** az egész családot bemutató, **Juhász Gyulának** a szüleit megidéző, vagy éppen **Weöres Sándornak** szintén az édesanyjához szóló verseiből (*Anyámnak*).

*Anyuska régi képe.
Oly idegen így. Olyan ismeretlen.
Tündéri ábrándok menyasszonya.
Csak a szeme nevet rám ismerősen,
két mélabús, merengő viola.*

Kosztolányi Dezső: Anyuska régi képe

*Láttatok-e arcát és kék szeme tündér-
fényét a sötétbe, ha rémeket űzve
hozzám suhogott a gyermekszoba mélyén ...*

Kosztolányi Dezső: Fényes koszorú

*Anyám, fölnézek a te homlokodra,
Hol a dicsőség koszorúja helyett
Nehéz robotnak ráncait találok.*

Juhász Gyula: Édesanyám

*Finom és keskeny ujján, mint a szikrák
Szállt sóhaj, üdv, vágy, álom és panasz*

Juhász Gyula: Apámra gondolok

*Fáradt kezed az asztalon,
oly rezzenetlen, hűvös nyugtot ad:
lány ráncaiból patakzik a csönd,
s árnyékától a fal világosabb.*

Majtényi Erik: Fáradt kezed az asztalon

*Oly kicsire zsugorították az évek,
meggörnyesztették a szenvedések,
a háta hajlott, a szeme árkos,
s mint a fa kérge, arca ráncos.*

...

*Deres fejét az ősz belengi,
látom őt lassan ködbe veszni,
belehullni az öröklétbe
időtlen, nagy végtelenségbe...*

Várnai Zseni: Anyám az őszben

*szemük alatt a karcolásnyi ránc
a támadó halál
körömnymoma...
Az évek pamutfonalából
kinek kötnek meleg ruhát?*

Zelk Zoltán: Nagyanyáim

Idetartozhatnak azok a költemények is, amelyekben az immár öszülő költő szól szintén öszülő feleségéhez, vagyis az „öszülő költők szerelmes versei”, ahogyan az egy antológia címében áll. Jellegzetes darab ebből a válogatásból a következő, **Kiss Benedek**-mű is: *Magasztaló ének, melyben az öregedő költő nagymama-feleségét udvarolja*:

*minden sóhajtasod az érett
őszibarack kesernyés ízével leng át,
közelséged hegyi havazás ózonja...*

A fenti sorok a metaforák egyik alcsoportját képező szinesztéziákhoz tartoznak: a hang – íz – illat – hőérzet összekapcsolódásából adódóan. Itt is táblázatba foglalhatjuk a mondottakat:

A VERSBEN SZEREPLŐ CSALÁDTAG:

1.	ANYA:	5 VERSBEN
2.	NAGYMAMA:	1 VERSBEN
3.	APA:	1 VERSBEN
4.	FELESÉG:	3 VERSBEN

A CSALÁDTAGOKRA UTALÓ VERSEKBEN AZ ELŐFORDULÓ METAFORÁK KÉPI ELEMÉ:

<i>A TERMÉSZETRE UTAL:</i>	4 METAFORA
<i>EGYÉB KÉPET IDÉZ:</i>	4 METAFORA.

6. ÖSSZEFOGLALÁS – A képi elemek további tanulságai

6.1. Összegezõ táblázatok:

a) Metaforák az évszakokhoz és a természethez kötődően (a negyedik fejezet alapján):

TÁRGYI ELEM
életkor, öregedés

KÉPI ELEM
kilenc metafora és **két** hasonlat az ősze, télre, illetve a természeti táj változásaira (levélhullásra, havazásra) utaló képi elemmel.

b) Metaforák az emberi testhez kötődően (az ötödik és a hatodik fejezet alapján):

TÁRGYI ELEM		KÉPI ELEM (az ötödik fejezetben)	KÉPI ELEM (a hatodik fejezetben)
1) haj	–	4 metafora	2 metafora
2) a homlok			1 metafora
3) szem(ek)	–	2 metafora	2 metafora
4) ráncok	–	8 metafora	4 metafora
5) száj, fogak	–	2 metafora	
6) kéz, láb	–	3 metafora	2 metafora
7) a test fáradtsága, betegségei	–	2 metafora	1 metafora

(Mindez igen változatos főnévi, melléknévi és igei metaforákkal kifejezve.)

6.2. Összegező gondolatok és még három idézet

A költők gyakran évezredek, máskor csak évszázadok távolából szólnak hozzánk, az olvasókhoz. Az öregedés fölötti megrendülésünk is évszázadok (ha nem évezredek, idézve pl. Anakreon feledhetetlen sorait) hangján szólal meg. Még a közelmúltban is, meglepően fiatal éveikben érezhették magukat az emberek – köztük egészen fiatalok is – igen időseknek, főleg, ha valamilyen betegség is sújtotta őket. Fájdalmasan szép **Pilinszky János** *Egy arckép alá* címmel írott, látványt és látomást egybemosó önarcképe:

*Öreg vagyok, lerombolt arcomon
csupán a víz ijesztő pusztasága.
A szürkület gránitpora. Csupán
a pórusok brutális csipkefátyla!*

Az esztétikumává váló, s ezáltal gyakran, de nem kötelezően megszépült, „megszelídült” élettények egyszerre lesznek elgondolkodtatóak és felszabadítóak, olvassuk-halljuk őket bár fiatalon vagy élemedettebb korunkban, kiváltják a katarzis élményét s mélyen beivódnak emlékezetünkbe. Fogak és a fogatlan száj, a derékfájás és az arc, a kezek sok-sok ránca, s még mi minden olvasható ezekben a költeményekben! Az öregség legfontosabb attribútuma mind az önarcképekre, mind a családra, mind az ismeretlen öregemberekre vonatkozó versek között mindenképpen a ráncok jelenléte, a ráncos arc, a kezek ráncai, amelyeket számtalan változatban jelenítenek meg a költők; a második helyre az ősz (öszülő, deresedő) haj került. A ráncok egy további versben egy állandósult kifejezésben (valaki valakit, valamit *ráncba szed*) egy megszemélyesítés alkotórészévé válva (*arcuk ránchaszedte a haszontalan időt*) is megjelennek, és az öregségre utal a megikrásodott méz képe is.

***Arcuk ráncbaszdedte
a haszontalan időt.***

*Az élet méze bennük megikrásodott.
A legkeservesebb-életű is: édes.
A leghitványabbjuk is: kincstár.*

Fodor Ákos: Hódolat az öregek előtt

A ráncok ezzel a metaforával együtt összesen 13 metafora tárgyi elemét jelentették, amelyhez változatos képi elemek csatlakoztak. A második legfontosabb azonosított a deres fej, a haj fehérré válása, összesen 6 versben, de ezeknek a képeknek a száma más idézetek bevonásával jócskán növelhető. Ez utóbbi metaforák főként főnévi, de nem ritkán igei vagy melléknévi metaforák (megszemélyesítések és szinesztéziák). A komplexebb képekben pedig az ember és a természet egymásra vonatkozóan is megjelenik: az évek öregemberként térdelnek (a költő elmúlt hatvan éve), a még eljövő percek december ereszen (talán mondani sem kell: a költő születésének hónapjáról van szó) jégcsapokként csüngenek:

*Közel a nap, ha hátranézek,
Hatvan év térdel már mögöttem,
Tudom, jégcsapokként csüngenek majd
December ereszen a percek...*

Zelk Zoltán: Közel a nap

Más részletek költői képeiben pedig az ember és a természet metaforikus ábrázolása mintegy megfordul: maguk az *évek térdelnek* (a költő elmúlt hatvan éve) megtört öregemberként a – talán a lehanyatló Napra – hátrapillantó alkotó mögött, a még eljövendő percek pedig *december ereszen jégcsapokként csüngenek*. Egyszerre szólnak a sorok a *decemberben született ember* várakozásáról és a beköszöntő téltől való félelméről.

IRODALOM

- [1] Kemény Gábor (2002). *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- [2] Kövecses Zoltán (1998). A metafora a kognitív nyelvészetben. In Pléh Csaba–Györy Miklós (szerk.) *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó.
- [3] Kövecses Zoltán (2004). *A metafora*. Budapest: Typotex Kiadó.
- [4] Ricoeur, Paul (2006). *Az élő metafora*. Budapest: Osiris Kiadó.
- [5] Szathmári István (2008). *Alakzatlexikon. A metafora*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, p. 267.

- [6] Zalabai Zsigmond (1981). *Tűnődés a trópusokon*. Pozsony: Madách Kiadó, pp. 150–151.

FORRÁSOK

Az idézett költők:

Ady Endre	Kiss Benedek**	Pinczési Judit
Áprily Lajos	Kosztolányi Dezső	Radnóti Miklós
Babits Mihály	Majtényi Erik*	Sík Sándor
Fodor Ákos	Orbán Ottó**	Utassy József
Illyés Gyula	Pákozdy Ferenc	Vas István**
József Attila	Petri György**	Várnai Zseni
Juhász Gyula	Petróczi Éva	Weöres Sándor
Keresztury Dezső	Pilinszky János	Zelk Zoltán

A versek elérhetősége: A *-gal jelzett szerzők idézett versei a *123 vers a családról* című antológiában találhatók meg, a **-gal (=két csillaggal) megjelöltek az „*Őrizem a szemedet*” – *Őszülő költők szerelmes versei* című kötetben olvashatók.

- [1] Jakab Márta, Márk László (szerk.) (2014). *123 vers a családról*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó.
- [2] Havas Katalin (szerk.) (2008). „*Őrizem a szemedet*” – *Őszülő költők szerelmes versei*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.

A további versek az egyes költők gyűjteményes köteteiben lelhetők fel a legkönnyebben.